

Tadeusz Sobczyński¹

Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
Bydgoszcz

Za co płacimy w ramach WPR? Próba pomiaru na poziomie gospodarstwa rolnego

What do we pay in CAP for? An attempt of measurement at farm level

Abstract. The analysis of economic results which was made for farms of five farming types (and of the largest economical size) proved that CAP instruments which had been created to support family farms do not perform well in the countries of former Eastern European block. High own (unpaid) labour profitability in the countries where several up to several hundred of employees work per one person rendering unpaid labour, achieved when combined with a low labour productivity, was possible because of low costs of hired labour and high subsidies. Farms with an area of 1000-1500 hectare, employing even hired management workforce, turned out to be a very efficient tool of absorbing funds which are offered within CAP and which had been designed for supporting family farms.

Key words: economic size, types of farming, farm net value added, family farm income, balance of subsidies and taxes

Synopsis. Analiza wyników pięciu typów rolniczych gospodarstw z największej klasy wielkości ekonomicznej wykazała, że instrumenty WPR stworzone dla wspierania gospodarstw rodzinnych nie przystają do przedsiębiorstw rolnych z krajów byłego bloku wschodniego. Wysoka dochodowość pracy własnej w tych krajach, gdzie na jedną osobę świadcząca pracę nieopłaconą pracuje od kilku do kilkuset pracowników najemnych, uzyskana przy bardzo niskiej produktywności pracy, była możliwa w wyniku niskich kosztów pracy najemnej i wielusettyśięcznego wsparcia w euro. Gospodarstwa o powierzchni często około 1000-1500 ha, w których zatrudnia się pracowników nawet do zarządzania, okazały się w tym przypadku sprawnym narzędziem absorpcji środków oferowanych w ramach WPR, która ma wspierać gospodarstwa rodzinne.

Słowa kluczowe: wielkość ekonomiczna, typ rolniczy gospodarstwa, wartość dodana netto, dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, saldo dopłat i podatków

Wstęp

Czy w ramach Wspólnej Polityki Rolnej dopłacamy do dochodów rolników głównie po to, by nie dewastować środowiska przyrodniczego, czy dla utrzymania żywotności obszarów wiejskich? A może chodzi przede wszystkim o utrzymanie bezpieczeństwa żywnościowego i równowagę popytu i podaży na wyższym poziomie zaspokojenia? USA i UE to główni eksporterzy strategicznych surowców żywnościowych (zboża, oleiste), a wzrost cen o 1% powoduje utratę dostępu do żywności przez 16 mln osób [Budzyński 2008].

Uważa się, że głównym celem WPR było i jest dążenie do retransferu nadwyżki ekonomicznej od podatnika i konsumenta do rolnika. W warunkach liberalnego i globalnego rynku, bez interwencji w sposób naturalny nadwyżka nie wraca do wytwórców surowca [Sobiecki 2007a; Sobiecki 2007b; Czyżewski i Kułyk 2006; Baborska, 2006]. Następuje

¹ Dr inż., adres: Al. prof. S. Kaliskiego 7, b. 3.1, e-mail: tadsob@utp.edu.pl.

jednak przesuwanie środka ciężkości z podtrzymywania dochodów rolników na troskę o perspektywiczne sposoby użytkowania ziemi, ochronę środowiska naturalnego i kulturowego oraz lepsze zaopatrzenie ludzkości w wartościową żywność [Gorlach 2007, s. 8].

Niegdyś retransfer nadwyżki odbywał się za pośrednictwem interwencji rynkowej, dziś w formie dopłat bezpośrednich niepowiązanych z produkcją oraz przez odpłatność za działania dla środowiska i wsi [Sobiecki 2007a; Sobiecki 2007b; Czyżewski i Grzelak 2006; Czyżewski i Kułyk 2006; Baborska 2006].

Postęp techniczny i bioinżynieria nie rozwiązują problemu dochodów rolników. Wiele wskazuje na to, że w warunkach globalizacji efekty postępu przechwycą korporacje globalne. Nie rozwiąże się też problemu głodu, ze względu na niemobilność ziemi i barierę dostępu do nowych technologii (wymagających dużej skali i dużego kapitału) wiele zasobów może wypaść z wykorzystania. Paradoksalnie, zamiast zwiększenia podaży i potaniaenia produkcji może dojść do zmniejszenia produkcji żywności i jej relatywnego podrożenia, przez co stanie się niedostępna dla milionów konsumentów [Zagóra-Jonszta 2007; Sobiecki 2007a; Sobiecki 2007b].

Od wprowadzenia WPR po lata 90. trend rolniczych dochodów realnych był rosnący, ale dochody te rosły w tempie o połowę mniejszym niż dochody poza rolnictwem, więc, mimo szybko malejącego zatrudnienia w rolnictwie i rosnących kosztów interwencjonizmu, nie udało się wyeliminować relatywnego spadku dochodów rolniczych [Baborska 2006, s. 77].

Rolnictwo traci na znaczeniu jako źródło utrzymania, a podejmowanie pracy poza gospodarstwem podtrzymuje dochody rodzin rolniczych [Czyżewski i Grzelak 2006].

Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich jest procesem wieloaspektowym i wielopoziomowym. Zobowiązuje to do analizowania zjawiska na wszystkich poziomach, od poziomu makro aż do przeobrażeń na poziomie gospodarstwa rolnego [Gorlach 2007, s. 12].

Gospodarstwa rolnicze krajów Unii Europejskiej, pomimo kilkudziesięciu lat Wspólnej Polityki Rolnej (ang. CAP), są silnie zróżnicowane [Sobczyński 2008a,b,c,d,e,f; Sobczyński 2007; Mańko i in. 2008; Mańko i in. 2007a,b,c; Mańko i in. 2006a,b].

W krajach UE-12 w latach 1989-2005 liczba gospodarstw wytwarzających 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej zmniejszyła się o około 30%, o niespełna 57% wzrosła ich wielkość obszarowa i prawie dwukrotnie wielkość ekonomiczna. W tym czasie nakłady pracy w przeliczeniu na gospodarstwo praktycznie się nie zmieniły, a produktywność pracy (SE425)² wzrosła o ponad 92% i dochodowość pracy (SE430) o 107%. Jednak dochodowość pracy skorygowana, tj. pomniejszona o salda dopłat i podatków, w badanym okresie zmalała o około 12%. W aspekcie produkcyjnym gospodarstwa unijne stawały się coraz bardziej sprawne. Koszty nawozów na hektar użytków rolnych spadały, podobnie obsada zwierząt i tylko koszty pestycydów na jednostkę ziemi wzrosły o około 25% [Sobczyński 2008c,d].

Mimo jednolitego rynku i WPR kraje UE-12 różniły się w okresie 1989-2005 pod względem natężenia stosowania nawozów i pestycydów. Najwyższą intensywnością nawożenia i ochrony roślin mierzoną kosztem na jednostkę ziemi charakteryzowały się gospodarstwa Holandii, Belgii i Grecji, a najniższą gospodarstwa Portugalii i Hiszpanii. Jeszcze większe różnice w tym względzie występują na poziomie regionów FADN³, co łączy się ze specjalizacją i intensyfikacją przestrzenną i sektorową. Przy braku przeciwdziałania

² Ten i następne symbole pozycji w systemie FADN (Farm Accountancy Data Network).

³ Zróżnicowanie wskaźnika kosztu nawozów na decytonę pszenicy było w regionach Unii w 2005 r. około dwudziestokrotne, co mimo jego niedoskonałości może sygnalizować występowanie regionów nadmiernego w stosunku do plonów nawożenia [Sobczyński 2008f].

może to prowadzić nawet do monokulturowych systemów wytwórczych z wieloma negatywnymi następstwami [Gorlach 2007, s. 9; Sobczyński 2008e,f].

Intensywność produkcji rolniczej kształtuje się pod wpływem mechanizmu relacji cen nakładów do cen produktów oraz produktywności krańcowej nakładów. Odejście od wsparcia cenowego sprzyja ekstensyfikacji [Czyżewski i Kułyk 2006; Sobczyński 2008a]. Ponadto, mechanizm rynkowy jest modulowany przez instrumenty pozarynkowe, np. dodatkowe płatności za przestrzeganie wymogów ochrony środowiska (cross-compliance). Oddzielenie płatności od produkcji (de-coupling) też zmniejsza presję na intensyfikację produkcji jako konieczny warunek wzrostu dochodów. Spadek intensywności nawożenia i obsady zwierząt był zgodny z celami WPR po 1992 r. Bariera ekstensyfikacji jest wysoki poziom kosztów stałych, zwłaszcza w przeinwestowanych gospodarstwach „starej” Unii. To zmusza rolników do wzrostu skali produkcji, pozwalającej na względną degresję kosztów stałych [Sobczyński 2008a,b].

W latach 1989-2005, przy spadku intensywność gospodarowania, produktywność ziemi mierzona plonami pszenicy (SE110) i wartością produkcji roślinnej (SE135) wzrosła o około 8-10%, produktywność ziemi mierzona wartością dodaną netto (SE415) z hektara użytków o prawie 14%, a dochodowość ziemi (SE420/SE025) o niespełna 21%. Niestety, dochodowość ziemi skorygowana o dopłaty spadła w badanym okresie o blisko 44% [Sobczyński 2008c,d].

Na początku okresu 1989-2005 gospodarstwa największe były obciążone nieznacznymi podatkami, a równie nieznaczne kwotowo wsparcie otrzymywały gospodarstwa najmniejsze. Wraz z reformą MacSharry’ego kwoty dopłat w przeliczeniu na gospodarstwo znacznie rosły, szczególnie w klasie gospodarstw największych. Wzrost wielkości ekonomicznej sprzyjał absorpcji wsparcia budżetowego. Gospodarstwa największe (≥ 100 ESU), co jest oczywiste, uzyskiwały kilkanaście razy wyższe dochody od gospodarstw z najmniejszej klasy wielkości ($0 < 4$ ESU). Co ciekawe, udział dopłat w dochodach w grupie gospodarstw małych ekonomicznie był w 2005 r. o około 20-30% niższy niż w dużych [Sobczyński 2008a].

Najwyższą dochodowość pracy w latach 2004-2005 uzyskiwały gospodarstwa włoskie, estońskie, litewskie, hiszpańskie, łotewskie i polskie, a najniższą duńskie, szwedzkie i fińskie. W grupie krajów o najwyższej dochodowości pracy wystąpiły byłe republiki radzieckie, w których udział najemnej siły roboczej w nakładach pracy ogółem jest bardzo duży, w klasie gospodarstw największych przekracza 96%. W tej klasie tylko gospodarstwa z 6 krajów (Luksemburg, Belgia, Austria, Finlandia, Irlandia, Francja) w 2005 r. posiadały charakter rodzinny, gdyż udział najmu w nakładach pracy nie przekroczył 50% [Sobczyński 2008b].

W klasie największej wielkości ekonomicznej gospodarstwa z krajów byłego bloku wschodniego uzyskiwały wysoką wartość dochodu na jednostkę pracy własnej (SE430), przy niskiej produktywności pracy ogółem (SE425). Zerwana została zatem podstawowa zależność pomiędzy wydajnością i dochodowością pracy, duże gospodarstwa z najemną siłą roboczą okazały się w tym przypadku sprawnym narzędziem absorpcji przez przedsiębiorców rolnych środków oferowanych w ramach WPR [Sobczyński 2008b].

Obserwowane zmiany należy łączyć z kolejnymi modyfikacjami WPR: reformą MacSharry’ego wdrożoną w latach 1993-1996, przyjętą w 1999 r. Agendą 2000 oraz reformą z czerwca 2004 r. Mechanizm wsparcia cenowego pozwalał rolnikowi zachować poczucie suwerenności gospodarczej. Zwiększając produkcję rolnik zwiększał swój udział w unijnym,

uprzywilejowanym wprawdzie, ale rynku⁴. Zmianę interwencjonizmu z cenowego na bezpośredni rolnicy mogą odczuwać jako utratę suwerenności gospodarowania, w takim sensie, że w coraz większym stopniu ich sytuacja ekonomiczna zależy od decyzji polityków (i podatników), a w coraz mniejszym stopniu od decyzji konsumentów [Sobczyński 2008d].

Przedstawione wyniki badań zobowiązują do postawienia pytania: komu i za co płacimy w ramach WPR? Próba odpowiedzi jest szczególnie potrzebna w odniesieniu do grupy gospodarstw największych, zwłaszcza po akcesji do UE krajów bloku wschodniego, i może być wykorzystana do modyfikacji polityki rolnej na najbliższy okres planowania.

Celem pracy jest porównanie gospodarstw polowych (TF13), ogrodniczych (TF20), mlecznych (TF41), z chowem ziarnożernych (TF50) i typu uprawy różne (TF80) z klasy (6), o wielkości ekonomicznej ≥ 100 ESU, pod względem produktywności i dochodowości pracy, poziomu wsparcia mierzonego saldem dopłat i podatków oraz poziomu zrównoważenia rolno-środowiskowego.

Materiał i metoda

Jedynym powszechnie dostępnym, wszechstronnym źródłem informacji, gromadzonych według jednolitych zasad z reprezentacyjnej próby towarowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na obszarze UE są dane zbierane w systemie rachunkowości gospodarstw rolnych FADN. Do badań wybrano wszystkie kraje, w których dany typ rolniczy był reprezentowany w badanej klasie wielkości. Wykorzystano najbardziej aktualne i kompletne dane, tj. z roku 2005. Ze względu na charakter dostępnych danych, zastosowano najprostsze metody analizy szeregów statystycznych, metody analizy poziomej.

Oceny zmian zrównoważenia ekonomiczno-społecznego dokonano na podstawie produktywności pracy mierzonej wartością dodaną netto na jednostkę pracy ogółem (SE425) oraz dochodowości pracy mierzonej dochodem z rodzinnego gospodarstwa rolnego na jednostkę pracy nieopłaconej (SE430) i dochodem skorygowanym o salda dopłat inwestycyjnych (SE405) i operacyjnych (SE600) [Jasińska i Michalak 2008, ss. 22-24, 31-32].

Wartość dodana stanowi opłatę za zaangażowanie trwałych czynników produkcji do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, bez względu na ich status własnościowy (obce lub własne). Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest tą kategorią, która stanowi opłatę za własne czynniki wytwórcze (praca, ziemia i kapitał) oraz ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne w roku obrachunkowym [Goraj i in. 2005].

Wyniki

W klasie wielkości ekonomicznej (6) ≥ 100 ESU najwyższy poziom dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na jednostkę pracy nieopłaconej (FWU⁵; SE430) uzyskały w 2005 r. gospodarstwa włoskie, estońskie i litewskie. Dochodowość pracy własnej

⁴ W tym samym czasie, po drugiej stronie żelaznej kurtyny, polski rolnik do 1972 r. uczestniczył w systemie dostaw obowiązkowych po drastycznie zaniżonych cenach, co miało „przekonać” indywidualnych rolników do form kolektywnych oraz umożliwić akumulację na rzecz industrializacji kraju.

⁵ Family Work Unit, jednostka pracy nieodpłatnej rodziny właściciela gospodarstwa, analogiczna do ogólnej AWU, Annual Work Unit, oznaczającej ilość pracy równą 2200 godzin/rok.

przeciętna dla wszystkich typów gospodarstw włoskich wyniosła 110551 €/FWU, dla estońskich 109275 €/FWU, a litewskich 101048 €/FWU. W typie gospodarstw ogrodniczych (TF20) gospodarstwa włoskie uzyskały aż 201208 €/FWU, a w typie z chowem ziarnożernych (TF50) 168514 €/FWU. Rekordową dochodowością pracy własnej wykazały się w badanej klasie wielkości gospodarstwa mleczne (TF41) łotewskie uzyskując 209191 €/FWU (tab. 1).

Wysoką, w przedziale 63-73 tys. €/FWU, przeciętną dochodowością pracy własnej charakteryzowały się gospodarstwa słowackie, hiszpańskie, łotewskie, polskie i węgierskie. Były to wyniki około 3-krotnie lepsze od uzyskanych przez gospodarstwa duńskie i około 2-krotnie lepsze od uzyskanych przez gospodarstwa francuskie i niemieckie (tab. 1).

Tabela 1 (cdn.). Dochodowość pracy (SE430) a saldo dopłat i podatków na jednostkę pracy nieopłaconej dla wybranych typów rolniczych gospodarstw UE w klasie wielkości ekonomicznej (6) ≥ 100 ESU w 2005 r., €/FWU
Table 1 (to be continued). Family farm income (SE430) and subsidies and taxes balance per unpaid labour unit in selected types of farms of economic size (6) ≥ 100 ESU in the EU in 2005, €/FWU

Kraj	Typ TF13			Typ TF20			Typ TF41		
	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany
Belgia				32470	2055	30415	40922	13762	27160
Czechy	15240	85795	-79086				84666	1086772	-1002106
Dania	-2781	64140	-67046	44577	9176	35401	26868	36209	-9341
Niemcy	23638	100553	-77654	30113	2793	27320	43155	32386	10769
Hiszpania	44885	52392	583	39556	936	38620	83805	12922	70883
Francja	24581	49426	-25828	28101	5862	22239	22615	18571	4044
Węgry	73612	636892	-758621				86841	597830	-510989
Irlandia							43618	23319	20299
Włochy	70645	61122	11954	201208	553	200655	89997	24905	65092
Litwa	100935	121998	-16749						
Luksemburg							47467	43323	4144
Łotwa	43556	201791	-153253				209191	1325125	-1115934
Holandia				28633	-2328	30961	49951	14579	35372
Polska	83504	126933	-2428						
Finlandia				10429	30532	-20103	23269	48385	-25116
Szwecja							29033	54339	-25306
Słowacja	120954	734107	-269331				80711	1908554	-1827843
W. Brytania	29250	93280	-59877	77942	6653	71289	49318	29834	19484
Razem UE	30690	70871	-39242	55802	1954	53848	46984	26989	19995

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [Farm... 2008].

Różnice między typami rolniczymi gospodarstw w zakresie dochodowości pracy nieopłaconej pełniej można poznać analizując dochodowość skorygowaną o saldo dopłat i podatków ($SE4530S = SE430 - (SE600 + SE405) / SE015$). Okazuje się, że gospodarstwa słowackie, łotewskie, węgierskie i czeskie bez wsparcia dopłatami poniosłyby milionowe

straty w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej. Najlepiej pod względem skorygowanej dochodowości pracy wypadają gospodarstwa włoskie i hiszpańskie (tabela 1).

Wzrost wielkości ekonomicznej sprzyjał absorpcji wsparcia budżetowego w przeliczeniu na jednostkę pracy nieopłaconej. Gospodarstwa z największej klasy wielkości ekonomicznej (≥ 100 ESU), oparte na pracy najemnej, uzyskiwały po kilkaset tysięcy, czy nawet ponad milion euro salda dopłat i podatków na jednostkę pracy nieopłaconej. Tak mierzony poziom wsparcia szczególnie wysoki był na Słowacji, Węgrzech, Estonii, Czechach, Łotwie i Litwie, a najniższy w Holandii, Belgii, Hiszpanii, Austrii, Francji i we Włoszech. Najsilniej były wspierane gospodarstwa z uprawami różnymi (TF80), mleczne (TF41), polowe (TF13), a najmniej ogrodnicze (TF20) i z chowem zwierząt ziarnożernych (TF50) (tabela 1).

Tabela 1. c.d.

Table 1. continued

Kraj	Typ TF50			Typ TF80			Gospodarstwa ogółem		
	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany	Dochód SE430	Saldo dopłat i podatków	Dochód skorygowany
Belgia	68778	3063	65715	42829	17360	25469	46247	11448	34799
Czechy	9461	14918	-5457	29697	1199417	-1169720	21179	351233	-330054
Dania	21438	25343	-3905	3241	40927	-37686	18167	39089	-20922
Niemcy	38722	17262	21460	31982	61904	-29922	35246	42454	-7208
Hiszpania	77880	5317	72563	70188	39403	30785	66467	19742	46725
Estonia							109275	491688	-382413
Francja	39998	10798	29200	25746	30691	-4945	30178	24004	6174
Węgry	45917	176764	-130847	63971	1782879	-1718908	62841	646558	-583717
Irlandia							49651	29374	20277
Włochy	168514	21042	147472	81126	34391	46735	110551	26213	84338
Litwa							101048	132589	-31541
Luksemburg							43485	43492	-7
Łotwa	24862	377664	-352802	54721	206816	-152095	66066	286364	-220298
Holandia	64905	-1827	66732	31398	9000	22398	44014	9552	34462
Austria							44859	20369	24490
Polska	56684	11697	44987	67545	66281	1264	65044	40438	24606
Portugalia							39280	36558	2722
Finlandia	36091	55915	-19824				21933	50513	-28580
Szwecja	24434	15435	8999	8379	56978	-48599	22505	54689	-32184
Słowacja				-5914	19347833	-19353747	73525	1670185	-1596660
W. Brytania	67478	8475	59003	40073	67961	-27888	47689	52014	-4325
Razem UE	77251	12415	64836	33267	48832	-15565	47206	31364	15842

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [Farm... 2008].

Gospodarstwa omawianej grupy zatrudniają licznych pracowników najemnych i mimo niskiej wydajności pracy (SE425), przy niskich płacach, przechwytyują część wartości dodanej

wypracowanej przez każdego zatrudnionego. Jest tu analogia do dźwigni finansowej: wykorzystując fundusze obce poprawia się rentowność kapitału własnego. W przypadku pracy: wykorzystując pracę najemną poprawia się dochodowość pracy własnej. Jest to jednak dalekie od idei gospodarstwa rodzinnego i nie tworzy podstaw trwałego rozwoju. Można przypuszczać, że w ciągu najbliższych 5-10 lat nastąpi wzrost płac i ta grupa przedsiębiorstw rolnych, bez wzrostu produktywności pracy nie uzyska dobrej dochodowości pracy własnej (tabele 2-5).

Saldo dopłat i podatków w przeliczeniu na jednostkę pracy ogółem (saldo 1) było dla gospodarstw wielu krajów większe od kosztów pracy najemnej. W typie uprawy polowe (TF13) największą nadwyżkę z tego tytułu uzyskały gospodarstwa hiszpańskie (23717 €/AWU), włoskie (20336 €/AWU), francuskie (17067 €/AWU), brytyjskie (12201 €/AWU) i niemieckie (10706 €/AWU), a niedobór wystąpił w gospodarstwach duńskich (-4363 €/AWU) i słowackich (-74 €/AWU) (tabela 2).

Na podstawie relacji najmu do pracy własnej (wskaźnik najmu SE020/SE015) można stwierdzić, że wiele gospodarstw polowych (TF13) w klasie (6) największej wielkości to przedsiębiorstwa, w których na jedną osobę świadczącą pracę nieopłaconą pracuje wiele pracowników najemnych. Ta liczba to np. na Słowacji 134,96, na Węgrzech 46,12, na Łotwie 14,71, w Polsce 12,33, na Litwie 11,93, w Czechach 8,23. Tylko w 4 krajach gospodarstwa tej klasy wielkości zachowały charakter rodzinnych, tzn. nakłady pracy własnej stanowiły podstawę i wówczas omawiana relacja była poniżej jedności: we Francji 0,30, w Hiszpanii 0,37, we Włoszech 0,57. Na granicy równości plasuje się Dania z liczbą 1,11 (tabela 2).

Tabela 2. Wskaźniki organizacyjno-ekonomiczne, a wskaźniki rolno-środowiskowe dla gospodarstw polowych (TF13) w UE w klasie wielkości ekonomicznej (6) \geq 100 ESU w 2005 r.

Table 2. Economic/organizational indicators compared with agricultural/environmental indicators for farms of type TF13 (specialist cereals, oilseed and protein crops) of size \geq 100 ESU in 2005

Kraj	Uzytki rolne, ha	Produk-tywność pracy, €/AWU	Saldo 1, €/AWU	Koszty pracy, €/AWU	Docho-dowość pracy, €/FWU	Saldo 2, €/FWU	Wskaż-nik najmu, osób/FWU	Plon psze-nicy, dt/ha	Koszty nawozów, €/ha	€/dt	Koszty pestycydów, €/ha	€/dt
Czechy	911	12013	9281	8379	15234	85685	8,23	46,84	61	1,94	63	2,02
Dania	250	68657	30533	34896	-2781	64327	1,11	73,14	88	1,63	85	1,56
Niemcy	490	44617	34102	23396	22964	105045	2,07	70,83	109	2,64	101	2,45
Hiszpania	494	51441	37716	13998	45410	51545	0,37	10,09	32	5,43	4	0,74
Francja	223	39991	37853	20785	24845	49280	0,30	73,29	131	2,95	127	2,86
Węgry	1154	17268	13483	8743	73583	635339	46,12	47,10	74	2,3	71	2,22
Włochy	169	70134	39929	19593	72142	62782	0,57	62,07	118	2,51	102	2,17
Litwa	971	11814	9456	2927	101060	122247	11,93	48,19	109	3,65	48	1,63
Łotwa	1022	7537	12846	3213	43566	201791	14,71	42,46	96	3,69	47	1,82
Polska	843	16574	9556	5911	83504	127381	12,33	61,16	144	3,32	95	2,19
Słowacja	1485	6173	5441	5515	120639	739980	134,96	45,46	47	1,95	54	2,23
W. Brytania	346	43487	39768	27567	29240	93456	1,35	83,81	112	2,50	133	2,96
Razem UE	350	35405	28882	15548	30790	71898	1,49	69,19	106	2,53	100	2,39

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [Farm... 2008].

Wysoką produktywność pracy mierzona wartością dodaną netto na jednostkę pracy ogółem (SE0425) i jednocześnie wysoką dochodowość pracy własnej mierzona dochodem z rodzinnego gospodarstwa rolnego na jednostkę pracy nieopłaconej (SE430) uzyskiwały włoskie gospodarstwa polowe (odpowiednio 70134 €/AWU i 72142 €/FWU). Podobnie zgodność między wysoką produktywnością i dochodowością wystąpiła w przypadku gospodarstw hiszpańskich (51441 €/AWU i 45410 €/FWU). Produktywność pracy gospodarstw niemieckich i francuskich była prawie dwukrotnie wyższa od dochodowości pracy, a gospodarstwa duńskie przy produktywności pracy zbliżonej do gospodarstw włoskich miały straty. Jednocześnie gospodarstwa polowe z krajów byłego bloku wschodniego, przy bardzo niskiej produktywności pracy, korzystając z wielusettyśięcznych dopłat w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej (saldo 2; SE405+SE600)/SE015), wykazały się bardzo wysoką dochodowością pracy własnej: Słowacja (dochodowość 120639 €/FWU, dopłaty 739980 €/FWU), Węgry (73583 €/FWU, 635339 €/FWU), Litwa (101060 €/FWU, 122247 €/FWU), Łotwa (43566 €/FWU, 201791 €/FWU), Polska (83504 €/FWU, 127381 €/FWU) (tab. 2). Zerwana została zatem podstawowa zależność pomiędzy wydajnością i dochodowością pracy. Gospodarstwa o powierzchni często około 1000-1500 ha, w których przedsiębiorcy zatrudniają nawet kilkadziesiąt osób, w tym również do zarządzania, okazały się w tym przypadku sprawnym narzędziem absorpcji środków oferowanych w ramach WPR, która ma wspierać gospodarstwa rodzinne [Sobczyński 2008b].

Tabela 3. Wskaźniki organizacyjno-ekonomiczne a wskaźniki rolno-środowiskowe dla gospodarstw ogrodniczych (TF20) w UE w klasie wielkości ekonomicznej (6) \geq 100 ESU w 2005 r.

Table 3. Economic/organizational indicators compared with agricultural/environmental indicators for farms of type TF20 (specialist horticulture) of size \geq 100 ESU in 2005

Kraj	Uzytki rolne, ha	Produktywność pracy €/AWU	Saldo 1, €/AWU	Koszty pracy, €/AWU	Dochodowość pracy, €/FWU	Saldo 2, €/FWU	Wskaźnik najmu, osób/FWU	Koszty nawozów, €/ha	Koszty pestycydów, €/ha
Belgia	8,66	31169	818	24349	32398	2021	1,47	1856	995
Dania	21,09	42538	1459	34902	44534	10109	5,94	1687	547
Niemcy	8,67	22144	677	16845	28811	2888	3,27	864	614
Hiszpania	26,39	16268	235	10353	37906	1268	4,39	802	750
Francja	22,16	23571	1793	19367	29000	7387	3,12	876	510
Włochy	13,71	45805	189	15304	155149	880	3,66	1217	1181
Holandia	9,29	34933	-515	27942	27172	-2235	3,34	1252	1834
Polska	6,19	11536	-167	2853	75510	-1511	8,07	3780	799
Finlandia	4,94	18523	7970	19880	10070	30722	2,85	565	612
Szwecja	4,13	53294	470	32582	115308	2204	3,69	4163	1017
W. Brytania	47,83	28994	503	23235	77943	6586	12,11	844	536
Razem UE	15,37	29197	463	19845	49228	2204	3,76	1017	895

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [Farm... 2008].

W porównaniu do gospodarstw polowych poziom wsparcia gospodarstw ogrodniczych (TF20) był w 2005 r. niski. Tylko gospodarstwa fińskie uzyskały istotne wsparcie rządu 30722 €/FWU, a w przypadku gospodarstw holenderskich i polskich saldo dopłat było ujemne. W grupie wielkości \geq 100 ESU wysoką produktywność i dochodowość pracy

uzyskały gospodarstwa ogrodnicze: włoskie (45805 €/AWU i 155149 €/FWU), szwedzkie (53294 €/AWU, 115308 €/FWU), brytyjskie (28994 €/AWU, 77943 €/FWU) i duńskie (42538 €/AWU, 44534 €/FWU) (tabela 3).

Polskie gospodarstwa ogrodnicze tej grupy, przy niewysokiej produktywności (11536 €/AWU) uzyskały wysoką, zbliżoną do gospodarstw brytyjskich, dochodowość pracy własnej (75510 €/FWU). Było to możliwe przy bardzo niskim koszcie pracy najemnej (2853 €/AWU). Jednocześnie gospodarstwa polskie poniosły wraz z gospodarstwami szwedzkimi 3-4 razy większe od średniej koszty nawożenia i wraz z gospodarstwami brytyjskimi charakteryzowały się najwyższym wskaźnikiem stosunku pracy najemnej do pracy własnej (SE020/SE015). W tej grupie gospodarstw (z wyłączeniem Belgii) na jedną osobę wykonującą pracę nieopłaconą pracowało od 3 do 12 osób wykonujących pracę najemną i z tego powodu nie są to gospodarstwa rodzinne, lecz przedsiębiorstwa. Przy wysokiej produktywności pracy, nawet gdy koszty pracy są wysokie, jak w Szwecji (32582 €/AWU), W. Brytanii (23235 €/AWU) i we Włoszech (15304 €/AWU), im liczniejsi pracownicy najemni, tym bardziej przyczyniają się do zwiększania dochodowości pracy własnej (tab. 3).

Tabela 4. Wskaźniki organizacyjno-ekonomiczne a wskaźniki rolno-środowiskowe dla gospodarstw mlecznych (TF41) w UE w klasie wielkości ekonomicznej (6) \geq 100 ESU w 2005 r.

Table 4. Economic/organizational indicators compared with agricultural/environmental indicators for farms of type TF41 (specialist dairying) of size \geq 100 ESU in 2005

Kraj	Użytki rolne, ha	Produktywność pracy €/AWU	Saldo 1, €/AWU	Koszty pracy, €/AWU	Dochodowość pracy, €/FWU	Saldo 2, €/FWU	Wskaźnik najmu, osób/FWU	Koszty nawozów, €/ha	Koszty pestycydów, €/ha	Użytki rolne, ha
Belgia	71	52627	13214	15222	40995	13762	0,05	2,13	104	49
Czechy	969	9465	6566	7709	84666	1086772	162,46	0,63	26	18
Dania	111	63280	20653	31860	26845	36209	0,75	1,87	59	40
Niemcy	141	44547	17180	19822	42298	32386	0,83	1,45	78	38
Hiszpania	48	64012	9186	10965	83798	12922	0,41	4,44	39	5
Estonia	1021	10225	3757	5910	-	-	∞	0,6	34	7
Francja	135	30616	16656	17397	22618	18571	0,12	1,2	85	54
Węgry	530	13432	4817	7262	86835	597830	123,56	1,18	59	47
Irlandia	114	40417	13338	20393	43786	23319	0,75	2,02	170	13
Włochy	70	70577	16283	18767	96222	24905	0,6	3,68	96	65
Luksemburg	143	50699	36042	21075	47387	43323	0,2	1,4	86	44
Łotwa	952	6475	3907	3443	209191	1325125	328,5	0,62	31	7
Holandia	63	71029	13091	25572	49760	14579	0,1	2,54	96	32
Finlandia	94	26460	36712	17569	23192	48385	0,31	1,04	101	11
Szwecja	221	43848	28853	33352	28975	54339	0,88	1,08	55	13
Słowacja	1233	4747	5333	5130	80711	1908554	359,83	0,44	16	10
W. Brytania	136	46620	16382	25058	49393	29834	0,83	1,88	117	24
Razem UE	119	45644	15540	17247	47391	26989	0,73	1,73	86	34

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [Farm... 2008].

W gospodarstwach mlecznych (TF41), podobnie jak w polowych, poziom wsparcia w 2005 r. był wysoki, np. na Słowacji (1908554 €/FWU), na Łotwie (1325125 €/FWU), w

Czechach (1086772 €/FWU), na Węgrzech (597830 €/FWU). Na podstawie relacji najmu do pracy własnej można stwierdzić, że gospodarstwa mleczne w tych krajach to przedsiębiorstwa, gdzie na jedną osobę pracującą nieodpłatnie pracuje wielu pracowników najemnych, np. na Słowacji (359,83), na Łotwie (328,50), w Czechach (162,46), na Węgrzech (123,56), a w Estonii mamy do czynienia tylko z pracą najemną i nawet nie oblicza się systemowej kategorii SE430. Natomiast gospodarstwa mleczne we wszystkich reprezentowanych w klasie wielkości gospodarstw ponad 100 ESU krajach UE-15 to klasyczne gospodarstwa rodzinne, gdzie dominuje praca własna, szczególnie w Belgii, Holandii, Francji i Luksemburgu (tab. 4).

Rekordowo wysoka dochodowość pracy własnej w gospodarstwach mlecznych krajów byłego bloku wschodniego, uzyskana przy bardzo niskiej produktywności pracy, była możliwa przy bardzo niskich kosztach pracy najemnej (SE370/SE020) i przy wielusetysięcznym wsparciu gospodarstwa. Gospodarstwa mleczne mają, w porównaniu do gospodarstw z chowem ziarnożernych typu TF50, dużo niższą bezpieczną obsadę zwierząt (SE080/SE025) (może poza Hiszpanią, gdzie jest 4,44 LU⁶/ha i Włochami, gdzie jest 3,68 LU/ha) oraz wyraźnie niższy od gospodarstw ogrodniczych i polowych wskaźnik kosztów nawozów i pestycydów na hektar użytków rolnych (tabela 4).

Tabela 5. Wskaźniki organizacyjno-ekonomiczne a wskaźniki rolno-środowiskowe dla gospodarstw z chowem ziarnożernych (TF50) w UE w klasie wielkości ekonomicznej (6) \geq 100 ESU w 2005 r.

Table 5. Economic/organizational indicators compared with agricultural/environmental indicators for farms of type TF50 (specialist granivores) of size \geq 100 ESU in 2005

Kraj	Użytki rolne, ha	Produktywność pracy €/AWU	Saldo 1, €/AWU	Koszty pracy, €/AWU	Dochodowość pracy, €/FWU	Saldo 2, €/FWU	Wskaźnik najmu, osób/FWU	Koszty nawozów, €/ha	Koszty pestycydów, €/ha
Belgia	21	78950	3030	20500	68778	3063	0,02	57	23
Czechy	17	10225	393	8408	9461	14918	36,97	67	119
Dania	112	61099	8621	35258	21438	25343	1,94	77	6
Niemcy	89	45498	10299	17926	38722	17262	0,72	52	5
Hiszpania	26	55998	3917	14227	77880	5317	0,33	53	21
Francja	51	39979	6991	21643	39998	10798	0,55	66	13
Węgry	69	16811	3071	7660	45917	176764	57,27	70	21
Włochy	48	80899	8556	19611	168514	21042	1,53	71	20
Łotwa	158	6990	1205	4777	24862	377664	310,47	15	18
Holandia	10	77587	-1328	35631	64905	-1827	0,42	17	76
Polska	115	28965	3676	4717	56684	11697	2,18	84	5
Finlandia	86	39081	43920	23219	36091	55915	0,28	81	3
Szwecja	82	45759	8036	31698	24434	15435	0,92	61	7
W. Brytania	36	40216	1619	26139	67478	8475	4,18	37	28
Razem UE	47	50277	5493	16834	77251	12415	1,29	62	15

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>].

W gospodarstwach z chowem ziarnożernych (TF50), podobnie jak w mlecznych, rekordowo wysoka dochodowość pracy własnej w krajach byłego bloku wschodniego,

⁶ Livestock Unit, standardowa w FADN jednostka obrachunkowa pogłowia i obsady zwierząt.

uzyskana przy bardzo niskiej produktywności pracy, była możliwa przy niskich kosztach pracy najemnej i przy wielusettyśmym wsparciu. Gospodarstwa tego typu charakteryzowały się niebezpiecznie wysoką obsadą zwierząt, np. w Czechach 119 LU/ha, w Holandii 76 LU/ha. Na tym tle obsada zwierząt w polskich gospodarstwach z chowem ziarnożernych jest bardzo niska (5 LU/ha), ale może być w nich problem z nadmiernym udziałem zbóż (SE035/SE025) (tabela 5).

Podsumowanie

Analiza wyników pięciu typów rolniczych gospodarstw z największej klasy wielkości ekonomicznej, przeprowadzona na podstawie najbardziej aktualnych i kompletnych danych FADN z 2005 r., wykazała, że instrumenty WPR stworzone dla wspierania gospodarstw rodzinnych nie pasują do celów tej polityki w odniesieniu do przedsiębiorstw rolnych z krajów byłego bloku wschodniego. Rekordowo wysoka dochodowość pracy własnej w tych krajach, gdzie na jedną osobę wykonującą pracę nieopłaconą przypada od kilku do kilkuset pracowników najemnych, uzyskana przy bardzo niskiej produktywności pracy, była możliwa przy niskich kosztach pracy najemnej i przy wielusettyśmym unijnym wsparciu gospodarstwa. Zerwana została zatem podstawowa zależność pomiędzy wydajnością i dochodowością pracy. Gospodarstwa o powierzchni często około 1000-1500 ha, w których przedsiębiorcy zatrudniają nawet osoby do zarządzania, okazały się w tym przypadku sprawnym narzędziem absorpcji środków oferowanych w ramach WPR, która ma wspierać gospodarstwa rodzinne. Najsilniej były wspierane gospodarstwa z uprawami różnymi (TF80), mleczne (TF41), polowe (TF13), a najmniej ogrodnicze (TF20) i z chowem zwierząt ziarnożernych (TF50). Maksymalne salda dopłat i podatków na jednostkę pracy nieopłaconej wynosiły od kilkuset tysięcy do blisko 2 milionów euro. Wysoką produktywność (SE425) i jednocześnie wysoką dochodowość pracy własnej (SE430) uzyskały gospodarstwa włoskie i hiszpańskie. Zagrożeniem dla środowiska może być w Unii wysokie nawożenie i zużycie pestycydów w gospodarstwach ogrodniczych i polowych oraz wysoka obsada zwierząt w gospodarstwach z chowem ziarnożernych.

Literatura

- Baborska B. [2006]: Kontrowersje wokół reformy wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. [W:] Zakres i formy interwencjonizmu państwowego we współczesnych systemach gospodarczych. D. Kopycińska (red.). Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, ss. 73-80.
- Budzyński W. S. [2008]: Wykład z okazji nadania tytułu doktora honoris causa UT-P w Bydgoszczy w dniu 26.06.2008r.
- Czyżewski A., Grzelak A. [2006]: Czy integracja regionalna może być przeciwwagą dla negatywnych skutków globalizacji? Przykład doświadczeń rolnictwa w krajach Unii Europejskiej. [W:] Regulacyjna rola państwa we współczesnej gospodarce. D. Kopycińska (red.). Printgroup, Szczecin, ss. 40-53.
- Czyżewski A., Kułyk P. [2006]: Mechanizmy wsparcia rolnictwa w wybranych krajach wysokorozwiniętych i ich makroekonomiczne uwarunkowania. [W:] Regulacyjna rola państwa we współczesnej gospodarce. D. Kopycińska (red.). Printgroup, Szczecin, ss. 54-65.
- Farm Accountancy Data Network [2008]. Tryb dostępu: <http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>. Data odczytu: kwiecień 2008.
- Goraj L., Smolik A., Suska M. [2005]: Jak rozumieć zawartość publikacji RAPORT INDYWIDUALNY GOSPODARSTWA ROLNEGO - materiały szkoleniowe. IERiGŻ PIB, Warszawa, ss. 1-23.
- Gorlach K. [2007]: Różne oblicza globalizacji i ich rola w rozwoju obszarów wiejskich. Tryb dostępu:

- <http://www.cbr.edu.pl/konf2007/konferencja2007>. Data odczytu: 20.04.2008, ss. 1-18.
- Jasińska E., Michalak P. [2008]: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. IERiGŻ PIB, Warszawa, ss. 22-39.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006a]: Poziom zrównoważenia produkcji rolniczej w krajach UE. [W:] Problemy intensyfikacji produkcji zwierzęcej z uwzględnieniem ochrony środowiska i standardów UE. XII Międzynarodowa Konferencja Naukowa 26-27.09.2006 r. IBMER, Warszawa, ss. 289-294.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006b]: Poziom zrównoważenia produkcji w wybranych typach rolniczych gospodarstw. *Problemy Inżynierii Rolniczej*, nr 1(51), ss. 37-46.
- Mańko S., Sobczyński T., Sass R. [2008]: Zmiany poziomu zrównoważenia płynności finansowej w gospodarstwach rolniczych UE w latach 1989-2005. *Zeszyty Naukowe SGGW*, nr 64, ss. 5-22.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2007a]: Level of sustainability of agricultural production in Poland as compared with the European Union countries. *Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomica*, nr 254 (47), ss. 177-184.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2007b]: Dochody z zarządzania i ryzyka w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstw i kierunku produkcji. *Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomica*, nr 254 (47), ss. 169-176.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T., [2007c]: Konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych większych ekonomicznie na tle wybranych krajów UE. *Problemy Rolnictwa Światowego*, tom XVII, ss. 247-257.
- Sobczyński T. [2007]: Wybrane elementy poziomu zrównoważenia produkcji w gospodarstwach mlecznych krajów UE. *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G – Ekonomia rolnictwa*, t. 93, z. 2, ss. 88-97.
- Sobczyński T. [2008a]: Zmiany udziału dopłat w dochodach gospodarstw rolniczych UE w latach 1989-2005 w aspekcie zrównoważenia ekonomiczno-społecznego. [W:] *Interwencjonizm państwowy we współczesnej gospodarce*. D. Kopycińska (red.). Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, (w druku).
- Sobczyński T. [2008b]: Konkurencyjność polskich gospodarstw większych ekonomicznie w UE w aspekcie zrównoważenia ekonomicznego. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. 10, z. 3, ss. 494-499.
- Sobczyński T. [2008c]: Poziom zrównoważenia gospodarstw rolniczych w Polsce na tle UE. [W:] *Diagnozowanie stanu środowiska. Metody badawcze – prognozy*. J. Garbacz (red.). *Prace Komisji Ekologii i Ochrony Środowiska Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, t. 2, ss. 213-227.
- Sobczyński T. [2008d]: Zmiany poziomu zrównoważenia gospodarstw rolniczych UE w latach 1989-2005 – implikacje dla Polski. *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G – Ekonomia rolnictwa*, t. 94, z. 2, s. 97-105.
- Sobczyński T. [2008e]: Zmiany poziomu zrównoważenia gospodarstw rolniczych UE w latach 1989-2005. [W:] *Jakość, bezpieczeństwo, ekologia w sektorze rolno-spożywcym – kierunki rozwoju*. M. Wiśniewska, E. Malinowska (red.). Fundacja Rozwoju UG, ss. 220-228.
- Sobczyński T. [2008f]: Zróżnicowanie regionalne oddziaływania gospodarstw rolniczych na środowisko w UE. [W:] *Jakość, bezpieczeństwo, ekologia w sektorze rolno-spożywcym – kierunki rozwoju*. M. Wiśniewska, E. Malinowska (red.). Fundacja Rozwoju UG, ss. 229-236.
- Sobiecki R. [2007a]: Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa. SGH, Warszawa, ss. 1-381.
- Sobiecki R. [2007b]: Globalizacja ekonomiczna a zmiana uwarunkowań produkcji rolniczej. Tryb dostępu: <http://www.cbr.edu.pl/konf2007/konferencja2007.htm>. Data odczytu: 20.04.2008, ss. 1-25.
- Zagóra-Jonszta U. [2007]: Likwidacja głodu na świecie jako wyzwanie XXI wieku. [W:] *Polityka gospodarcza państwa*. D. Kopycińska (red.). Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, ss. 28-38.